

mòdul 2

Mirades que incomoden

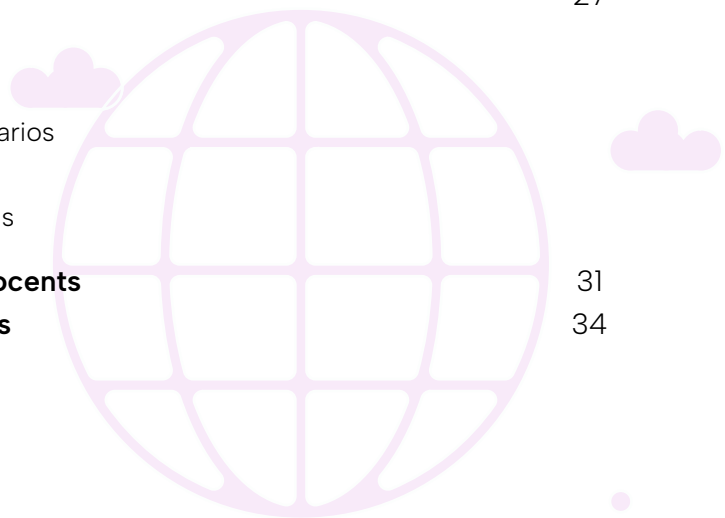
Relats feministes des dels marges:
desigualtat de gènere i accés a oportunitats.

Autora: Serena Delle Donne, Alia - Asociación
por la igualdad entre mujeres y hombres.



Índice

01. Introducció	3
Metodologia	5
Criteris metodològics transversals	6
02. Sessió 1: Sentipensant l'educació: desigualtats i sabers invisibilitzats	7
Gènere i educació: una història desigua	8
Activitats d'aula:	12
Introducció breu	
Objectius didàctics	
Materials necessaris	
Metodologia	
Desenvolupament pas a pas	
03. Sessió 2: Cossos que sostenen la vida	16
De què parlem quan parlem de cures?	16
Activitats d'aula:	19
Introducció breu	
Objectius didàctics	
Materials necessaris necesarios	
Metodologia	
Desenvolupament pas a pas	
04. Sessió 3: Feminismes en acció: narratives de transformació des del Sud i el Nord	24
Què treballarem en aquesta sessió?	25
Activitats d'aula:	27
Introducció breu	
Objectius didàctics	
Materials necessaris necesarios	
Metodologia	
Desenvolupament pas a pas	
05. Glossari feminista per a docents	31
06. Referències bibliogràfiques	34



Introducció

"Mirar també és actuar."

bell hooks ¹

Les aules no són neutres. Són espais travessats per històries, cossos, desigualtats, resistències. Aquest mòdul naix des d'aquesta consciència: saber que l'educació és un territori polític i que el que passa (o no passa) contribueix a sostindre o transformar el món que habitem. El nostre enfocament serà el de les *mirades que incomoden, des dels relats feministes i descoloniais des dels marges*, i proposa una invitació a parar-nos, sentir i reflexionar des dels perifèries, des d'aquelles experiències que moltes vegades queden fora del relat oficial.

"Educar des dels marges no és una moda ni una metodologia: és una necessitat política, una aposta per la justícia i una manera d'habitar l'aula amb dignitat."



En aquest mòdul treballem amb un enfocament feminista, interseccional, antiracista i descolonial, que entén que les desigualtats no se sumen, sinó que s'entrecreuen. No és el mateix ser dona que ser dona migrant, racialitzada o empobrida. No és el

¹ bell hooks s'escriu intencionadament en minúscules, per elecció política i estètica de l'autora. Tal com ella va explicar, aquesta decisió busca descentrar la importància del nom propi i posar el focus a les idees. No és un error tipogràfic, sinó un gest conscient que forma part del seu posicionament feminista i antiracista.

mateix parlar des del centre que des de la perifèria. Per això, proposem escoltar les experiències des d'on fan mal, però també des d'on s'organitzen per a resistir.

L'audiovisual no es presenta ací com a recurs decoratiu ni tècnic, sinó com a eina crítica per a mirar, incomodar i transformar. A través d'imatges, veus, silencis i gestos, els relats audiovisuals poden denunciar allò que no es vol veure i anomenar allò que incomoda. Ens interessa l'audiovisual com a arxiu viu, com a mirall trencat que reflecteix altres possibilitats, com a llenguatge per a qui no cap en els discursos oficials.

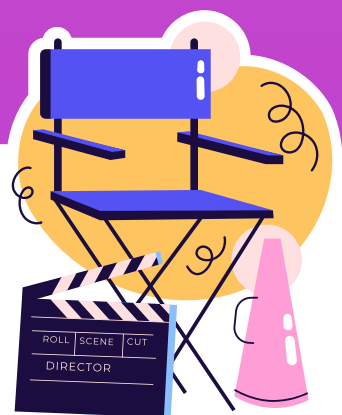
Durant tres sessions, treballarem amb joves des de les seues pròpies vivències situades. Partirem de preguntes obertes, emocions compartides i experiències quotidianes per a anar filant pensaments crítics. No es tracta d'abaixar la teoria, sinó d'apujar les veus. Qui pot aprendre sense por? Qui té cura de qui? Quines històries continuen sense ser explicades? Quin futur imaginàriem si partírem de les cures, la justícia i la memòria?

Aquesta proposta cerca que l'aula esdevinga un espai de pensament col·lectiu, però també d'afecte, escolta i transformació simbòlica. Cada activitat està dissenyada per a provocar diàleg, desestabilitzar certeses, generar reflexió situada i sembrar paraules noves. Les pràctiques que proposem no busquen respostes "correctes", sinó obrir esquerdes en el mur de la indiferència. Des d'ací potser podrem començar a narrar el món d'una altra manera.



Metodologia

"El que és personal és polític. I també és pedagògic."



Aquest mòdul ha estat dissenyat des d'una metodologia socioafectiva, participativa i situada que reconeix que el coneixement no és neutre, ni universal, ni objectiu, sinó que està travessat per experiències, cossos, contextos i relacions de poder. Inspirades en les aportacions de l'epistemologia feminista –particularment en autores com Donna Haraway, Sandra Harding o Patricia Hill Collins–, partim de la idea que “des d'on” mirem i anomenem el món és tan important com “allò que” mirem.

*"Tot coneixement és situat.
No hi ha visió que vinga del
no-res."*

Donna Haraway

Les pedagogies feministes que orienten aquest mòdul –seguint pensadores com bell hooks, Paulo Freire (des de la seua influència en la pedagogia crítica), Maria Galindo, Yuderkys Espinosa, Ochy Curiel i Catherine Walsh– sostenen que ensenyar és un acte profundament polític. Que l'aula no és un espai neutre, sinó un camp de disputa en el qual podem reproduir la violència simbòlica o obrir espais d'emancipació.

Des d'aquestes pedagogies, el cos, l'emoció i l'experiència no són obstacles per al pensament crític: són el punt de partida. Allò que sentim, allò que recordem, allò que no podem anomenar... també és coneixement. Per això, aquest mòdul proposa dinàmiques que permeten sentir-pensar el món i fer-ho des d'una pràctica col·lectiva, horitzontal i afectiva.

Les activitats proposades alternen moments d'anàlisi, diàleg i creació col·lectiva, sempre connectant l'estructural amb l'íntim. Algunes utilitzen materials audiovisuals –testimonis, fragments de documentals, vídeo-cartes– com a dispositius pedagògics. Inspirant-nos en el treball d'autores com ara Laura Mulvey, Trinh T. Minh-ha o Gloria Anzaldúa, entenem l'audiovisual com a llenguatge polític, com a forma de coneixement que trenca amb les lògiques hegemòniques del discurs acadèmic i permet narrar des dels marges.

En aquest mòdul, l'audiovisual no s'utilitza com a tècnica de producció, sinó com a eina crítica per a mirar, incomodar i transformar. Mirar no és passiu: és una pràctica carregada de poder. Qui mira? A qui es mira? Què queda fora de l'enquadrament? Aquestes preguntes ens guien per a treballar des d'una mirada desobedient, una mirada que denuncia, qüestiona i alhora obri possibilitats.

Criteris metodològics transversals

- ✚ **Descolonitzar la mirada** Seguint Lugones, Espinosa i Walsh, busquem qüestionar les maneres de veure imposades des de la colonialitat del saber, i recuperar mirades encarnades, populars, dissidents.
- ✚ **Donar nom a les opressions** Identificar com operen el racisme, el masclisme, el classisme i la cisheteronorma a l'escola, a les relacions i a les narratives dominants
- ✚ **Generar agència política** No busquem respostes correctes, sinó obrir esquerdes en els discursos establits i potenciar la capacitat d'imaginar i actuar dels joves.

Aquest mòdul s'inscriu en una epistemologia feminista global, que entén el coneixement com una eina de lluita i de cura, que desarma les jerarquies entre sabers legítims i il·legítims i que aposta per una aula com a espai de transformació social, afectiva i simbòlica. La joventut no és només la destinatària d'aquesta proposta: és el motor, el subjecte i l'horitzó.

SESSIÓ 1

Sentipensant l'educació: desigualtats i sabers invisibilitzats



Gènere i educació: una història desigual

Qui Ha Tingut Dret A Aprendre?

Durant segles, l'accés a l'educació ha estat reservat a una elit: homes, de classes acomodades i, en general, blancs o criolls. Les dones, les persones racialitzades o indígenes, i les classes populars hi quedaven fora o eren relegades a sabers considerats "domèstics" o "femenins".

A Espanya, fins ben entrat el segle XX, moltes dones no podien accedir a l'educació secundària o universitària sense autorització masculina. A les xiquetes se les formava en faenes de la llar, religió i costura. A El Salvador, les xiquetes rurals indígenes o mestisses s'enfrontaven també a múltiples obstacles: llargues distàncies, treball infantil, embarassos precoços o la idea cultural que "les dones no necessiten estudiar".





Tot i que hui les lleis reconeixen l'educació com un dret universal, les dades mostren que el gènere continua marcant diferències:

- * En molts contextos, les xiques abandonen abans els estudis per cures o maternitats precoces.
- * Els xics, en canvi, són expulsats amb més facilitat del sistema per fracàs escolar o pressió per "ser forts" i no demanar ajuda.

El gènere a les aules: qui ocupa l'espai?

Més enllà de l'accés, l'educació també reproduceix desigualtats en la quotidianitat:

- Qui parla més a classe?
- A qui es considera "naturalment intel·ligent"?
- Quines carreres s'associen amb cada gènere?



Als instituts de València o de San Salvador, encara hi persisteixen patrons:

- + Les xiques solen triar opcions vinculades a les cures: educació, salut, serveis socials.
- + Els xics opten més per ciència, tecnologia i enginyeria.

Les expressions de gènere no normatives són penalitzades amb burla, aïllament o violència simbòlica.

El professorat, moltes vegades sense voler, reforça estereotips: felicita més les xiques per ser responsables i ordenades, mentre que espera dels xics iniciativa, força o lògica.



Quan el context ho complica encara més...

Les desigualtats de gènere s'entrecreuen amb altres factors: origen migrant, classe social, lloc de residència, racialització...

A Espanya, moltes xiques migrants cuiden germans o ajuden a casa mentre les mares treballen fora. Això els limita el temps per a estudiar, descansar o participar.

A El Salvador, moltes adolescents rurals deixen l'escola per por de la violència de bandes, per embarassos precoços o per manca de recursos. Algunes assumeixen des de xiquetes responsabilitats d'adultes.

Això demostra que no n'hi ha prou amb "obrir les portes de l'escola". Cal mirar què passa dins i fora de l'aula:

- *Qui pot aprofitar realment el seu dret a estudiar?*
- *Qui queda invisibilitzat en els continguts, els exemples o les expectatives?*



I els xics? La masculinitat també s' educa!

El gènere no és només “cosa de dones”. Els rols masculins també limiten:

- + S'espera que els xics no expressen emocions ni demanen ajuda.
- + «Alguns despleguen actituds violentes per a “demostrar que són homes”.
- + La pressió per l'èxit o el rebuig a allò que es considera “femení” pot generar frustració o fracàs escolar.

Qüestionar aquests mandats ajuda a construir aules més lliures i respectuoses per a totes les persones, sense importar-ne la identitat o l'expressió de gènere.

Educar des de la igualtat: una tasca de cada dia

Una educació amb perspectiva de gènere no s'ha de limitar a una classe puntual. És un enfocament que ho travessa tot:

- * La manera de parlar, de posar nom a les coses, d'escoltar.
- * Les persones que mostrem com a referents.
- * Les expectatives que hi posem.
- * Els espais que tractem amb cura.



Comparar contextos com els de València i El Salvador permet veure diferències i també punts en comú. La lluita per estudiar, per decidir què ser, per sentir que l'aula és un espai segur on es valora tothom, és compartida. I aquest reconeixement mutu és el primer pas per a una educació transformadora.

BREU REFLEXIÓ SOBRE EL SABER DES D'UNA PERSPECTIVA DE GÈNERE I INTERSECCIONAL:

La colonialitat del saber no només és un concepte abstracte o universitari, sinó que es manifesta en situacions concretes dins de l'educació. Per exemple, quan els referents als llibres de text són predominantment homes europeus; quan les llengües indígenes o els accents migrants són corregits com si foren errors; o quan la història de les lluites feministes es presenta exclusivament des d'una perspectiva europea.

L'educació, en teoria, és un dret universal. No obstant això, a la pràctica no totes les persones accedeixen a l'escola en igualtat de condicions, ni molt menys n'ixen amb les mateixes oportunitats. Les aules estan travessades per desigualtats estructurals que reproduïxen –conscientment o inconscientment– el racisme, el classisme, el capacitisme, la cisheteronorma i altres formes de desigualtat social.

Aquestes desigualtats s'accentuen quan el gènere s'encreua amb la classe o l'origen: les xiques de famílies migrants o de barris perifèrics, per exemple, poden fer front a més dificultats per a accedir a estudis postobligatoris o tindre menys suport familiar a causa de les càrregues domèstiques.

Des d'un enfocament interseccional, l'objectiu no és determinar qui està més oprimida, sinó comprendre com operen simultàniament diferents eixos de desigualtat i com això afecta el dret efectiu a aprendre, participar i ser reconeguda dins de l'aula.



SESSIÓ 1

Activitats d'aula:



Qui pot aprendre? Desigualtats de gènere a l'educació



Introducció breu:

Aquesta sessió proposa reflexionar sobre com l'accés a l'educació ha estat condicionat històricament i continua condicionat per les desigualtats de gènere.



Des d'una mirada feminista interseccional, entenem que aquestes desigualtats no es viuen igual a tots els cossos ni a tots els llocs, sinó que afecten cadascú de manera diferent segons si una persona és dona, home o no binària, segons el seu origen, la seua classe social o el barri on viu.

L'activitat permet conèixer com les normes de gènere i els estereotips han influït en qui pot aprendre, què s'espera que estudien els uns i els altres, i com això canvia –o no– depenent del context. A través d'una dinàmica senzilla i guiada, es convidarà el grup a pensar col·lectivament com seria una escola més justa per a tots i totes.

L'activitat posa el focus en el paper que han jugat els estereotips de gènere i les normes socials al llarg del temps, i permet conèixer com aquestes desigualtats s'expressen a països diferents com Espanya i El Salvador.

"No totes les persones arribem a l'aula pel mateix camí. Algunes hem de saltar més obstacles que d'altres només perquè ser qui som."

Objectius didàctics:

- Visibilitzar les desigualtats de gènere en l'accés a l'educació des d'una mirada interseccional.
- Comprendre com els estereotips de gènere han condicionat històricament l'accés al coneixement.
- Connectar contextos diferents (Espanya i El Salvador) per a identificar-hi similituds i diferències.
- Estimular una reflexió guiada i respectuosa a l'aula des de l'escolta activa.

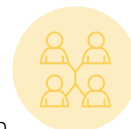


Materials necessaris:



- Pissarra o projector
- Targetes impreses amb frases breus (vegeu exemples més avall)
- Full de reflexió individual (opcional)
- Retoladors o bolígrafs

Metodologia:



Pedagogia feminista, descolonial i emocional. Partim del cos, de l'escolta i de les vivències encarnades per a construir sentit en col·lectiu. Promovem l'horitzontalitat, es proposen preguntes tancades amb possibilitat d'expressió individual voluntària. La facilitat és clau: l'objectiu és generar curiositat sense pressió.

Desenvolupament pas a pas:



1. Accés a l'educació des de la perspectiva de gènere

Expliquem al grup que hui reflexionaran sobre com l'accés a l'educació ha sigut diferent per a les xiques, els xics i les persones no binàries al llarg del temps, i com això continua tenint conseqüències hui.

- Podem utilitzar una línia temporal projectada a la pissarra amb tres o quatre fites clau, com ara:
- Prohibició d'estudiar per a xiquetes al segle XIX.
- Accés limitat de dones a la universitat fins a la dècada de 1970.
- Elecció forçada d'estudis femenins i segregació de professions.
- En el present, qui estudia què? Com s'espera que ens comportem a classe?

2. Lectura guiada de la càpsula històrica

Llegim en veu alta la càpsula present a l'apartat següent. La persona facilitadora la pot llegir o demanar voluntariat (màx. 2 persones) per a mantindre l'atenció activa, sense obligar a participar-hi.

3. Breu càpsula històrica

"Encara que hui dia moltes adolescents a Espanya van a l'institut, això no sempre ha sigut així. Fins als anys setanta del segle XX, era comú que les xiques deixaren els estudis en acabar l'educació bàsica (que hui seria la primària) per a ajudar a casa o preparar-se per al matrimoni. Durant la dictadura franquista (1939–1975), l'educació de les xiquetes estava enfocada a les tasques de la llar, l'obediència i les cures. No s'esperava que accediren a la universitat, i moltes ni tan sols ho desitjaven perquè els deien que 'això no era per a elles'.

L'educació mixta (homes i dones compartint aula) no es va estendre fins després del 1975, amb l'arribada de la democràcia i noves lleis que apostaven per la igualtat. Tot i això, els

estereotips encara eren presents: es considerava que les xiques eren millors en lletres, i els xics en ciències o tecnologia. Aquesta idea encara afecta el que estudiem hui.

En altres contextos, com El Salvador, moltes adolescents encara hui troben barreres per a continuar estudiant: han de cuidar germans i germanes, treballen des de xicotetes, o no tenen un camí segur fins a l'escola. Les normes de gènere també afecten els xics: de vegades s'espera que siguin durs, que no mostren emocions, o que no es dediquen a certs estudis mal vistos per a ells, com la dansa, la infermeria o l'educació infantil.

Les normes de gènere no afecten només les xiques o les persones no binàries. Afecten a tothom, i de manera diferent segons el seu context, classe social, origen o barri. Per això ens preguntem hui: qui pot triar realment allò que vol estudiar, i qui no?"

4. Tempesta d'idees amb pissarra o mural

Llancem preguntes guiades, una a una, i recollim les respostes a la pissarra o en un mural. Fins i tot podem dividir la pissarra en quatre columnes amb les quatre preguntes o reflexions diferents:

- Quins estereotips de gènere hi ha hui dia als instituts?
- Quines assignatures "s'esperen" per a cada gènere?
- Quines actituds o comportaments es castiguen més en xiques? I en xics?
- Com s'invisibilitza els que no encaixen a la norma?

La idea no és debatre, sinó mencionar desigualtats que el grup ja percep. Les respostes es poden recollir com a núvols de paraules o en columnes.

5. Posada en comú

Convidem a reflexionar sobre les respostes de manera voluntària. Podem sumar observacions o exemples d'altres realitats que visibilitzen les desigualtats de gènere de manera pròxima i respectuosa.

SESSIÓ 2

Cossos que sostenen la vida



*"El treball de reproducció no és
només una tasca: és la base que
sosté el món."*

Silvia Federici

De què parlem quan parlem de cures?

Les tasques de cures són tot allò que fa possible que la vida continue: preparar el menjar, netejar, cuidar persones malaltes, atendre la infància, escoltar, consolar, acompanyar... Sense aquestes tasques quotidianes i essencials, res podria funcionar. Tot i això, és un dels treballs més invisibilitzats i menys valorats socialment.



Des d'una mirada feminista interseccional, entenem que aquestes cures no es reparteixen de manera justa: recauen principalment sobre les dones, especialment si són pobres, migrants o racialitzades. No és casual: és el resultat d'una llarga història de desigualtats.



Cuidar no és natural: és polític

Les cures no són "naturals" per a les dones: se'ns han assignat. Al llarg de la història, s'ha esperat que les dones tinguin cura d'altres persones sense rebre remuneració ni reconeixement a canvi. Aquesta idea ha sigut reforçada per la cultura, la religió, els mitjans de comunicació, el sistema econòmic, el sistema educatiu, la societat, la família, etc.

Però no totes les dones estan en la mateixa situació: no és igual ser una dona blanca amb recursos, que una dona migrant o una adolescent de barri. Les condicions de gènere, classe, edat o origen modifiquen com es viuen les tasques de cures, si aquestes són reconegudes o són font d'exploació.

Qui cuida a Espanya? I a El Salvador?

A Espanya, moltes tasques de cures remunerades són sostingudes per dones migrants, sobretot llatinoamericanes, africanes o filipines. Elles cuiden persones grans, menudes o malaltes, mentre a les seues pròpies famílies les cuiden altres dones als seus països. És el que es coneix com a "cadena global de cures".

A El Salvador, milers de dones i adolescents compatibilitzen els seus estudis amb les tasques de la llar o la cura de familiars, moltes vegades sense suport institucional ni drets laborals. Aquesta sobrecàrrega limita el seu accés a l'educació, a l'oci o al descans.

Bretxa salarial i desigualtat econòmica

La bretxa salarial de gènere continua existint hui dia a Espanya. Les dones, de mitjana, cobren menys que els homes en treballs equivalents. A més, són les que més ocupen llocs de treball precaris, a temps parcial o sense contracte.



Moltes persones joves afirmen que “ja no hi ha masclisme” al nostre entorn. Tot i això, les dades mostren una altra cosa:

- * A Espanya, les dones guanyen de mitjana un 18 % menys que els homes (INE).
- * La majoria de les treballadores de la llar i les cures són dones migrants, i moltes no tenen contracte.
- * Les adolescents dediquen més temps que els xics a les tasques de la llar i les cures familiar, cosa que afecta el seu temps lliure i el seu rendiment escolar.

La desigualtat de gènere no ha desaparegut: només s'ha fet més subtil o s'ha desplaçat a altres espais.



Anomenar l'invisible: una pedagogia de les cures

Visibilitzar les cures no és una moda educativa, sinó una aposta per la justícia. Quan l'aula es converteix en un espai per a reconèixer qui, com i en quines condicions cuida, estem qüestionant un sistema que se sosté sobre cossos que moltes vegades no tenen veu.

Com diu l'ecofeminista Yayo Herrero: “Sostindre la vida no és una responsabilitat individual, sinó una tasca col·lectiva que hauria d'estar al centre de la política i l'economia.”

Parlar de cures és parlar de desigualtat, però també de possibilitats: de com volem viure, conviure i construir un món més just.



SESSIÓ 2

Activitats d'aula:



Qui cuida? La invisible que sosté la vida



Introducció breu:

Aquesta activitat proposa a l'alumnat mirar de manera crítica i sensible la seua vida quotidiana: a casa, qui cuida la resta? Qui fa que tot funcione? Des d'una mirada feminista interseccional, es reflexiona sobre com les tasques de cures estan distribuïdes desigualment segons el gènere, l'edat o la situació familiar. A través d'una història realista i una dinàmica artística senzilla, convidem a reconèixer l'invisible, sense culpa però amb consciència.



¿Per què pareix normal que algunes persones sempre cuiden, mentre altres mai ho fan?

Objectius didàctics:

- Reconèixer i anomenar tasques de cures que sostenen la vida.
- Identificar desigualtats de gènere en la distribució d'aquestes tasques.
- Fomentar l'empatia i el pensament crític des de les experiències quotidianes.
- Valorar les cures com a responsabilitat col·lectiva, no com a càrrega individual.



Materials necessaris:

- Còpies impreses del relat de Maria.
- Fulls en blanc.
- Llapís, retoladors, tisores, cola.
- Fitxes de cures individuals (impreses).
- Espai a la paret o a terra per a la instal·lació final.



Metodologia:

Pedagogia situada i feminista, adaptada a una sessió breu i guiada. El focus és fer visible l'invisible, sense necessitat de debats complexos ni exposició pública obligatòria. La participació és activa però orientada, per a facilitar el treball amb grups poc participatius.



Desenvolupament pas a pas:



1. Lectura o narració col·lectiva: “La història de Maria”

Aquest breu text es reparteix o es llig en veu alta. Podem acompanyar-lo amb una imatge d'una adolescent.

La història de Maria

Maria té catorze anys i viu amb la seua mare i dos germans xicotets en un pis de lloguer als afores de la ciutat. És bona estudiant, li agrada molt la música i té una amiga amb què camina a l'institut cada matí. Però últimament arriba amb son, de vegades sense esmorzar, i li costa concentrar-se.

No és que no li interesse el que es diu a classe. El que passa és que, des de fa un temps, ha hagut de reorganitzar-se les vesprades. La



seua mare treballa netejant per hores a unes quantes cases i torna a casa tard. Maria sap que això també és faena. Que si sa mare no cuida, no cobra. I si no cobra, no n'hi ha prou per al bus, ni per als berenars, ni per als llibres del curs.

Per això, quan acaba l'institut, Maria passa primer per la fruiteria per a comprar el que és necessari i després recull els seus germans de l'escola. A casa, els prepara el berenar, els ajuda a fer els deures, de vegades fa la bugada o trau l'arròs del congelador. Mentre els seus germans veuen una sèrie o juguen, ella intenta llegir una miqueta d'història o preparar l'examen de biologia. Però amb interrupcions constants, tot es torna més lent.

Maria de vegades es queixa; d'altres, riu. De vegades sent orgull; d'altres, ràbia. No sempre pot anar a les quedades o al taller de teatre, i ha deixat de fer preguntes a classe perquè se sent més insegura. Però també sap que cuida. Que sa casa funciona millor quan ella hi és. Que quan escalfa una sopa o pentina la seua germana, està sostenint més que una rutina.

2. Emplenament individual de la fitxa de cures

Tenint en compte la història de Maria, que ha servit com a punt de partida per a reflexionar i empatitzar amb les qui assumeixen tasques de cures, convidem l'alumnat a pensar sobre la importància d'aquelles xicotetes accions quotidianes que solem donar per fetes, però que sostenen la nostra vida diària:

Qui renta la roba perquè ens puguem vestir? Qui decideix què es cuinarà? Qui fa la llista, compra i cuina perquè puguem menjar? Qui pregunta com ha anat el dia, escolta i acompanya emocionalment?

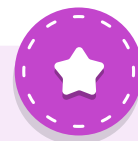
Encara que moltes vegades passen desapercebudes, aquestes tasques són essencials. I quan no es fan –o no es reconeixen– es trenca alguna cosa en les cures col·lectives. Per exemple, si ningú escolta una persona adulta que cuida tot el dia, com una mare, potser aquesta se sentirà sola o poc valorada. Reflexionar sobre aquestes dinàmiques ens ajuda a entendre que tindre cura també és una manera de construir justícia i benestar en comú.

Partint des d'aquesta reflexió, convidem cada estudiant a completar una fitxa personal sobre les seues experiències amb les cures (es pot lliurar impresa o projectar a la pantalla):

[Veure fitxa de cures en pàgina 23.](#)

3. Tancament, instal·lació simbòlica: “Cuidar sense ser vista”

Col·loquem totes les fitxes en una paret o a terra, formant una xarxa col·lectiva de cures invisibles. Podem convidar l'alumnat a compartir el que ha escrit a la fitxa en el moment en què el posiciona a la paret o a terra.



SUGGERIMENT PER A LA PREPARACIÓ I DESENVOLUPAMENT DE LA SEGÜENT SESSIÓ 3 “FEMINISMES EN ACCIÓ: NARRATIVES DE TRANSFORMACIÓ DES DEL SUD I NORD”:

Demanarem a l'alumnat que porte de casa un objecte xicotet que tinga un significat especial (pot ser una foto, una peça de roba, una carta, un llibre, una pedra, un clauer, una polsera, etc.).

1. Una tasca de cures que faig sovint (a casa, amb la meua família, amb amistats, en l'institut...).



2. Una tasca de cures que algú fa per mi (encara que no sempre ho note o li ho agraisca).



3. Un tipus de cura que sol passar desapercebuda, però que em pareix important.



4. Quina sensació em queda quan cuide? I quan em cuiden?



5. A qui vull agrair-li hui la seua manera de cuidar?

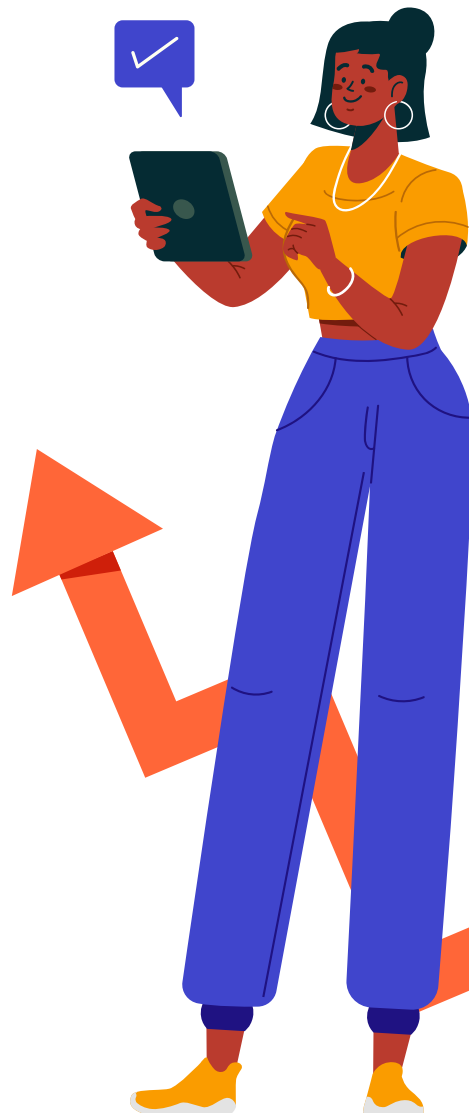


SESSIÓ 3

Feminismes en acció: narratives de transformació des del Sud i el Nord

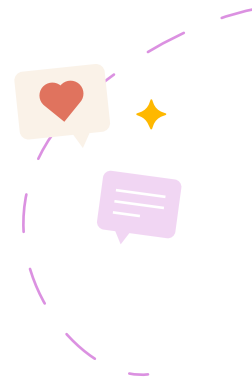
"No es tracta d'incloure les nostres veus en els seus relats, sinó d'escriure les nostres pròpies històries des d'on som."

Yuderkys Espinosa Miñoso



Què treballarem en aquesta sessió?

Aquesta tercera sessió tanca el mòdul abordant la importància de contar les nostres pròpies històries i fer-ho des dels nostres cossos, territoris i vivències. A través de la creació de narratives simbòliques, reflexionarem sobre com les desigualtats de gènere no són iguals en tots els contextos i com els relats poden ser eines de transformació.



Què són els feminismes descoloniais?

Els feminismes descoloniais, com proposen autores com Yuderkys Espinosa Miñoso, Ochy Curiel i María Lugones, qüestionen com les estructures colonials i patriarcals han organitzat de forma jeràrquica els gèneres, els cossos, els sabers, les sexualitats i la vida.

No es tracta només d'afegir més veus als discursos dominants, sinó de descentrar el relat i reconèixer que allò que s'entén per *igualtat* o *dona* depèn del lloc des d'on es construeix: qui són considerades dones? A quins cossos es protegeix? Quins en queden fora? Té el cos racialitzat el mateix valor social que un cos caucàsic? Té un cos d'una dona més gran el mateix valor social que el cos d'una dona jove prima?

Des d'aquesta perspectiva, parlar de sororitat transnacional no és repetir un lema buit, sinó comprometre's amb l'escolta i l'aliança entre dones, adolescents i persones dissidents de diferents territoris, sabent que no totes vivim les mateixes violències ni accedim als mateixos recursos.

Contar(-se) des del quotidià: una pràctica política

Aquesta sessió no cerca explicar els feminismes, sinó experimentar-los. Des d'una pedagogia situada, partim dels objectes, les històries, els records o els silencis de l'alumnat per a crear relats col·lectius. Com planteja bell hooks, ensenyar des del feminisme implica incomodar, qüestionar els cànons i reconèixer l'experiència com a saber legítim.

Contar(-se) des del marge no és una debilitat: és una forma de resistència. Escriure, parlar o crear des de la vivència pròpia permet reclamar la veu pròpia i desafiar els discursos dominants sobre qui té dret a parlar, saber i ensenyar.

Feminismes que s'encarnen: pensar des del cos

La idea de teoria encarnada –present a les obres de bell hooks o Maria Galindo– recorda que el pensament no és abstracte, sinó que es fa des dels cossos, les emocions i els territoris. Pensar des de l'aula, des del barri, des de la ràbia o l'alegria també és una manera de fer teoria.

Aquesta sessió convida a crear amb allò que tenim, amb allò que som. No cerca la perfecció narrativa, sinó la veritat encarnada de cada relat. No es tracta d'“aprendre sobre feminismes del Sud”, sinó d'exercir el dret a narrar-se, a imaginar-se, a connectar amb altres persones a través d'històries sinceres.



SESSIÓ 3

Activitats d'aula:



Qui conta? Objectes, memòries i resistències quotidianes.



Introducció breu:

L'objectiu de la dinàmica següent és explorar les narratives personals i transnacionals que ens travessen des de la vida quotidiana, el record, les cures o la resistència, a través d'un objecte simbòlic. Aquesta activitat afavoreix l'escolta profunda, la construcció d'enllaços i l'agència narrativa.



Objectius didàctics:

- Explorar la dimensió simbòlica i emocional dels objectes personals.
- Fomentar l'empatia crítica entre joves de contextos diferents.
- Visibilitzar les formes quotidianes de resistència i cures.
- Generar un arxiu col·lectiu que documente experiències vitals des d'una mirada feminista i descolonial.



Materials necessaris:

- Objectes personals de l'alumnat o dibuixos (com a substituïts de l'objecte)
- Paper en blanc, llapis de colors, retoladors



Metodologia:

Pedagogia narrativa, afectiva i transnacional. Partim de l'experiència simbòlica encarnada per a construir sentit des dels objectes que ens travessen. S'hi promou el respecte, l'escolta activa i l'horitzontalitat.



Desenvolupament pas a pas:



1. Preparació prèvia

Demanem a l'alumnat que porte de casa un objecte xicotet que tinga un significat especial (pot ser una foto, una peça de roba, una carta, un llibre, una pedra, un clauer, una polsera, etc.). Si no poden portar-hi res, podeu triar un objecte quotidià de l'aula o dibuixar-ne un en un paper en blanc.

És important recordar-ho a la sessió anterior, encara que l'activitat funcionaria perfectament amb un objecte quotidià de l'aula o dibuixat en un paper.

2. Inici: "Aquest objecte em parla de..."

Cada estudiant tria un objecte significatiu portat de casa o escollit a l'aula. Proposem començar amb aquesta única consigna escrita a la pissarra:

→ ***"Aquest objecte em parla de..."***

La docent convida a completar la frase amb una emoció, record o vincle personal. Si no se senten bé compartint-la oralment, poden escriure la seua frase en un full i col·locar-la al costat de l'objecte.

Exemples:

- ***"Aquest mocador em parla de la meua iaia, que em va ensenyar a cuinar."***
- ***"Aquest penjoll em recorda que la meua mare va travessar el mar sola per arribar ací."***

★ **Format:** cercle a terra o exposició sobre taules.

3. Crear l'exposició col·lectiva

Amb tots els objectes i frases, es construeix una instal·lació simbòlica a una taula o racó de l'aula. Es proposa titular-la: "Les coses xicotetes també són polítiques. Històries que ens cuiden."

Durant el muntatge, podem convidar a identificar com les cures o les emocions que emergeixen als relats estan marcades pel gènere: qui cuida? Qui sosté? Qui es queda a casa i qui ix a fora? Quins cossos apareixen a les històries de força o sacrifici?

★ Aquesta **reflexió** es pot guiar amb preguntes de la persona docent, sense forçar intervencions.

4. Tancament simbòlic: “Paraules per a continuar cuidant el món”

Cada estudiant escriu una paraula o frase curta que resumeix allò que s’emporta de la sessió (per exemple, “valentia”, “ma mare”, “cuidar sense demanar res”).

Es col·loquen a la paret formant un arbre, un riu o una espiral.

★ **Suggeriment per a la docent:** al final, llegim algunes paraules en veu alta i agraïm el gest compartit..



Nota per a la docent:

Aquesta activitat està pensada com una acció senzilla però profunda, que visibilitza les cures quotidianes, fomenta el vincle entre el grup i permet anomenar experiències des dels cossos, els records i les emocions pròpies, sense necessitat d’una alta participació verbal.

- ☑ No cal que tot l’alumnat parle o actue tot el temps. El simbòlic i el visual també comuniquen.
- ☑ La clau és guiar de manera clara i pausada cada pas, tot vigilant el clima emocional de l’aula.

GLOSSARI FEMINISTA PER A DOCENTS



AGÈNCIA:

Capacitat per a actuar, prendre decisions i transformar la realitat, fins i tot en contextos difícils. Parlar d'*agència juvenil* o *agència feminista* implica reconèixer que les persones joves, migrants o empobrides no són només víctimes, sinó també protagonistes de canvi.

CURES / TASQUES DE CURES / TASQUES REPRODUCTIVES

Conjunt d'activitats que sostenen la vida: cuinar, netejar, acompanyar, consolar, escoltar, etc. L'economia tradicional no les reconeix, encara que sense aquestes no existiria la resta del sistema. El feminisme visibilitza que les cures han estat històricament assignades a dones i cossos feminitzats, i que és urgent dignificar-les i repartir-les.

COS / COSSOS

En el marc feminista, els cossos no són només biològics: són també polítics, socials i simbòlics. Parlar de "cossos" implica reconèixer que el gènere, la raça, la classe, la capacitat o l'edat condicionen com són tractats, cuidats, representats o violentats els cossos a diferents societats.

COS LLEGIT COM A FEMENÍ / MASCULINITAT HEGEMÒNICA

- **Cos llegit com a femení:**

Expressió que assenyala que les persones no són únicament dones o homes per la seva biologia, sinó que són llegides socialment d'una manera determinada segons estereotips de gènere. Un cos "llegit com a femení" sol ser associat

culturalment amb la dolçor, la fragilitat, la bellesa o la disposició a cura, cosa que condiciona les expectatives socials i les experiències quotidianes dels qui encarnen aquests cossos.

- **Masculinitat hegemònica:**

Model dominant de ser “home” que es construeix sobre la idea de força, racionalitat, autoritat, èxit i negació de la cura o la vulnerabilitat. Aquest ideal social no representa tots els homes, però actua com a patró que jerarquitzava comportaments i relega altres masculinitats —més sensibles, cuidadores o diverses— a posicions subordinades.

DESCOLONIAL / COLONIALITAT

El pensament descolonial denuncia que encara que el colonialisme formal haja acabat a molts països, persisteix en la manera de pensar, anomenar, organitzar la societat, jerarquitzar sabers i valorar cultures. La “colonialitat” és aquesta herència invisible que sosté les desigualtats globals.

DISSIDÈNCIES (SEXUALS I DE GÈNERE)

Terme que inclou totes les persones que se n'ixen de la norma cisheterosexual: persones LGBTQ+, no binàries, trans, queer, entre d'altres. S'utilitza per a destacar no només la seua existència, sinó també la seua potència transformadora i la seua resistència quotidiana davant de la norma imposada.

EPISTEMOLOGIA / EPISTÈMIC

Fa referència al coneixement i com es produeix. Des del feminisme descolonial es parla de “posicionament epistèmic” per a assenyalar que tot coneixement parteix d'un lloc (gènere, classe, cultura, història). No hi ha neutralitat total. Per això, explicar les nostres pròpies històries és també un acte de saber i poder.

FEMINISME

Moviment social i polític que lluita per la igualtat de drets, oportunitats i reconeixement entre els gèneres. Parteix del reconeixement que vivim en societats travessades per desigualtats estructurals, especialment cap a dones, persones trans, no binàries i dissidències sexuals i de gènere.

FEMINISME DESCOLONIAL

Proposta política i epistèmica que denuncia com el colonialisme continua vigent en la manera com es produeix coneixement, s'organitzen les relacions socials i es valora (o menysprea) la vida. Qüestiona que els feminismes “occidentals” siguen l'única forma

vàlida de lluita, i posa al centre les experiències, els sabers i les resistències de dones i pobles del Sud Global.

FEMINISME INTERSECCIONAL

Corrent del feminisme que entén que les desigualtats no les viuen igual totes les persones. Analitza com es creuen el gènere i altres eixos d'opressió com ara la classe social, la racialització, l'origen, l'orientació sexual, la discapacitat, etc. El terme va ser encunyat per Kimberlé Crenshaw.

HETEROPATRIARCAT

Sistema social, cultural i polític que imposa l'heterosexualitat com a norma i la jerarquització a les persones segons el gènere. Es basa en la dominació masculina, la invisibilització d'altres identitats sexuals i de gènere i la subordinació dels cossos feminitzats i dissidents.

MEMÒRIA ENCARNADA / SABER SITUAT

Conceptes que reivindiquen el cos, l'experiència i la història personal com a fonts de coneixement vàlides. Significa que no tot saber està als llibres: també s'aprén des del que vivim, sentim, recordem i compartim en comunitat.

NARRATIVES

Són els relats amb què entenem el món. Les narratives dominants acostumen a invisibilitzar certes veus o reforçar estereotips. Des d'una pedagogia feminista, s'aposta per narratives situades, encarnades i col·lectives que dignifiquen altres maneres d'existir i resistir.

RACIALITZACIÓ / PERSONA RACIALITZADA

Procés pel qual a certes persones se'ls atribueix una raça o categoria ètnica com a forma de discriminació o diferenciació. Una persona racialitzada no "és d'una raça", sinó una persona que és llegida i tractada socialment com "altra" per no ser blanca, europea o considerada "normativa".

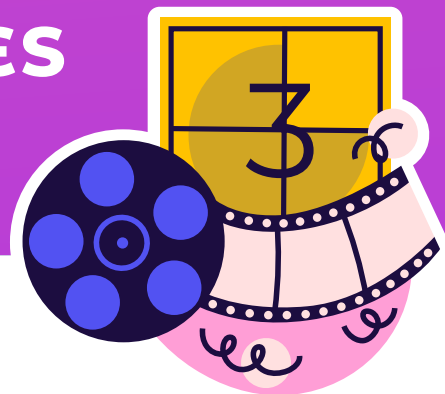
SORORITAT

Aliança, solidaritat i complicitat política entre dones i dissidències de gènere per a resistir juntes al sistema patriarcal. Implica cuidar-se mútuament, compartir sabers i construir xarxes de suport des del respecte i l'empatia.

SORORITAT TRANSNACIONAL

Víncle solidari entre dones i dissidències de diferents territoris i contextos, que reconeix les desigualtats estructurals entre països i cossos, però aposta per teixir aliances des del reconeixement mutu i el compromís polític.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES



Anzaldúa, G. (1987). *Borderlands/La Frontera: The new mestiza*. Aunt Lute Books.

Collins, P. H. (2009). *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment* (2nd ed.). Routledge.

Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299.

Curiel, O. (2013). *La nación heterosexual: Análisis del discurso jurídico y el régimen heterosexual desde la antropología de la dominación*. Ediciones Desde Abajo.

Espinosa Miñoso, Y. (2021). *Tejiendo de otro modo: Feminismo, epistemología y apuestas decoloniales en Abya Yala*. Editorial Madreselva.

Federici, S. (2013). *El patriarcado del salario: Críticas feministas al marxismo*. Traficantes de Sueños.

Freire, P. (1970). *Pedagogía del oprimido*. Siglo XXI Editores.

Galindo, M. (2007). No se trata de cerrar la puerta a la universidad sino de abrirla a la calle. En *Colectivo Situaciones* (Eds.), *Universidad sin condición* (pp. 101–108). Tinta Limón.

Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599.

Harding, S. (2004). *The feminist standpoint theory reader: Intellectual and political controversies*. Routledge.

Hooks b. (1994). *Teaching to transgress: Education as the practice of freedom*. Routledge.

Le Guin, U. K. (1986). The carrier bag theory of fiction. *The Women's Review of Books*, 5(5), 11–12.

Lugones, M. (2008). Colonialidad y género. *Tabula Rasa*, (9), 73–101.

Minh-ha, T. T. (1989). *Woman, native, other: Writing postcoloniality and feminism*. Indiana University Press.


Pérez Orozco, A. (2014). Subversión feminista de la economía: Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida. *Traficantes de Sueños*.

Sanz, N., & Soriano, C. (2020). *Maleta pedagógica ecofeminista: Sostenibilitat al plat*. CERAI / Ajuntament de València.


Tronto, J. (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. Routledge.


Walsh, C. (2009). *Interculturalidad, Estado, sociedad: Luchas (de) coloniales de nuestra época*. Ediciones Abya-Yala.


Bibliografia web


Cuidar entre fronteras (2019). [Curt documental]. Servicio Jesuita a Migrantes. <https://www.sjme.org/> 

El drama de ser menor migrante en busca de un futuro en España. Laqiasse. (YouTube, 2023). <https://www.youtube.com/watch?v=w1Cke4wrROM>


Experiencias con niñas y niños migrantes. (YouTube, 2020). <https://www.youtube.com/watch?v=jCMNJOiXsH4> 

Historias de jóvenes migrantes en España. (YouTube, 2022). <https://www.youtube.com/watch?v=y-s0Pd9hXH4> 

Migración, escuela y familia. Desafíos en el aula ante el contexto migratorio actual. (YouTube). <https://www.youtube.com/watch?v=jMiX7oQdoCQ> 

OIGA PROFE / PEDAGOGÍAS DECOLONIALES / CATHERINE WALSH. (YouTube). <https://www.youtube.com/watch?v=j6FNfOdh7tU> 

Ochy Curiel (2021). *Feminismos descoloniales*. (YouTube). <https://www.youtube.com/watch?v=PgTecEnnPAo&t=78s>.

CERAI. (2020). *Maleta pedagógica ecofeminista: sostenibilitat al plat*. <https://www.economiasolidaria.org/recursos/nuevo-recurso-para-profesorado-la-maleta-pedagogica-ecofeminista/> 

Créditos

Aquesta guia i els seus continguts han estat realitzats amb el suport financer de la Vicepresidència Primera i la Conselleria de Serveis Socials, Igualtat i Habitatge. El contingut dels mateixos és responsabilitat exclusiva de Fad Juventud i no reflecteix necessàriament l'opinió de la Generalitat Valenciana.

AUTORIA DELS TEXTOS:

Serena Delle Donne, Asociación ALIA.

COORDINACIÓ:

Mar Herranz Mateos – Fad Juventud.

Esther Pérez Palao – Fad Juventud.

TRADUCCIÓ AL VALENCIÀ:

Manuel Gil Fernández.

CORRECCIÓ DE TEXTOS:

Susanna Ligeró Tormo.

DISSENY I MAQUETACIÓ:

Dynamium.

FINANÇAT PER:



Un projecte de la Fundació
Fad Juventud, 2025

